

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

צהר לאתיקה

לעני איילה בתיה קרסל ד"ר

רחוב המלאכה 9

לוד 71520

טל. 0523286269

פקס. 08-9152280

office@tzohar.org.il

www.tzohar.org.il

צער בעלי חיים בתעשיית המזון

1. הצגת הנושא

מזון מן החי שימש כמרכיב מרכזי בתזונת בני האדם כבר בעת העתיקה וזהו מעמדו גם כיום – אף שבאופן הגידול שלו חלו שינויים ניכרים. הצורך בייצור המוני של מזון מן החי הוביל לפיתוחים רבים בתחומי הטכנולוגיה והתעשייה, אשר שינו מאד את חוות הגידול ואת הפרקטיקות הנהוגות בהן, וייעלו אותן עד למקסימום. כיום, מדובר בחוות שבהן גדלים בעלי חיים רבים מאוד, בסביבת גידול צפופה ומלאכותית אשר פוגעת קשות ברווחתם. בנוסף, המגדלים משתמשים בטכניקות שונות כגון מתן הורמונים ואנטיביוטיקה, וכן בהשבחה גנטית שיוצרת מינים מעוותים. בענפים מסוימים נעשות פרוצדורות שגורמות סבל רב לבעלי החיים, כדוגמת השרת עופות (הרעבה של עופות זקנים למשך תקופה של כעשרה ימים במטרה לחדש את מחזור הפריון שלהם) ופיטום עגלי חלב (הפרדת עגלים רכים מאמם והאכלתם במזון דל כדי שצבע עורם יהיה בהיר ככל האפשר). שינויים מרחיקי לכת אלו מעוררים את השאלה: מהם הקריטריונים להיתר הפגיעה ברווחת בעלי החיים לצורך תעשיית המזון?

2. הדילמה האתית

הטענה בדבר הצורך במניעת הפגיעה בבעלי החיים, או לפחות הקטנתה, יכולה להישען על אינטואיציה מוסרית טבעית ועל תחושת חמלה כלפי בעלי החיים וסלידה מגרימת כאב; וכן על בסיס פילוסופי הטוען לזכויות בעלי חיים או לקיומו של איסור גרימת סבל לכל היכול לחוש בו.

מאידך, תנאי הגידול של בעלי החיים נועדו לאפשר את צריכתו של מזון בסיסי במחירים סבירים, ואילו הטלת חובה לשיפור תנאי גידול בעלי חיים תוביל בהכרח לעלייה משמעותית במחירים – ומובן שגם מימון על ידי המדינה לא יפתור את הבעיה שכן משמעו הוא העלאת נטל המיסים. עוד יש לציין כי במדינות שונות שבהם נחקקו חוקים להטבת תנאי הגידול של בעלי החיים התברר שיישומם של חוקים אלו ואכיפתם קשה מאוד.¹ מלבד זאת, קיימות מחלוקות בין מומחים עד כמה הפרקטיקות הנזכרות אכן פוגעות באופן משמעותי ברווחתם של בעלי החיים.²

3. המבט היהודי

1.3. מצוות הקשורות בהגנה על בעלי החיים

מצוות רבות מאוד קשורות לחמלה והגנה על בעלי חיים,³ והן דורשות מן האדם לנהוג ברחמים או באכפתיות כלפי בעלי החיים.⁴ לצידן, ישנן הלכות המדגישות את ההבדל שבין בעלי חיים לבני אדם: מותר

¹ ורד דשא, המשפט החקלאי בישראל, שריגים-ליאון 2014, עמ' 401–402, 408–409.

² שם, עמ' 390–395.

³ בין מצוות אלו יש למנות בין את איסור אכילת איבר מן החי (איבר שנחתך מבהמה בעודה חיה. ראה: בראשית ט, ד; טור יו"ד, סב); "לא תחסום שור בדישו" (האיסור למנוע מבעל חיים העובד בקרקע לאכול תוך כדי עבודתו. ראה: דברים כה, ד; שו"ע חו"מ, שלח); מצוות "עזוב תעזוב עמו" (החובה לפרוק מבהמה את משאה הכבד. ראה: שמות כג, ה; שו"ע חו"מ, רעב, א–יא) מצוות שילוח הקן (האיסור לקחת ציפור עם ביציה או אפרוחיה. ראה: דברים כב, ו–ז; שו"ע יו"ד, רצב); איסור "אותו ואת בנו" (האיסור לשחוט בהמה וולדותיה באותו יום. ראה: ויקרא כב, כח; שו"ע יו"ד, טז) ומצוות נוספות, פירוט נרחב ראה אצל הרב יצחק נחמן אשכולי, צער בעלי חיים בהלכה ובאגדה, בני ברק תשס"ב, פרק המבוא. על אודות הדין הכללי של צער בעלי חיים נדון בהרחבה להלן.

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

צהר לאתיקה

לעני איילה בתיה קרסל ז"ל

רחוב המלאכה 9

לוד 71520

טל. 0523286269

פקס. 08-9152280

office@tzohar.org.il

www.tzohar.org.il

לאדם לאכול בשר בהמה ועוף טהורים שנשחטו,⁵ ואכילת בשר בחגים היא אף מצווה;⁶ ומצווה להקריב קורבנות מן החי בבית המקדש. ההבחנה בין בעלי חיים לבני אדם מגינה על קדושת חיי אדם ומבדלת אותם מחייהם של בעלי החיים.

2.3. אמפתיה ומניעת התאכזרות

מלבד החובות הנזכרות, יש בנידון דידן גם ממד מוסרי וולונטרי הקשור ברחמים על בעלי החיים. אחת מתכונותיו של הקב"ה, שאנו מצווים ללכת בדרכיו ולנהוג במידותיו, היא הרחמים על כל בריותיו;⁷ ובדברי חז"ל ובמדרשים אנו מוצאים כי גדולי האומה נבחנו ביחסם לבעלי חיים.⁸ כך לדוגמה מספר התלמוד שר' יהודה הנשיא נענש בייסורים משום שלא ריחם על עגל שנלקח לשחיטה;⁹ ונראה שכוונת הדברים היא כי אף שבעיני חז"ל השחיטה מותרת לחלוטין – בנסיבות מסוימות, כעין זו המתוארת שם, עשויה השחיטה להיות פגומה ולבטא חוסר רחמים.¹⁰

3.3. צער בעלי חיים

1.3.3. הגדרה: המונח 'צער בעלי חיים'¹¹ המופיע בתלמוד מתייחס לאיסור פגיעה בבעלי חיים ולחובה למנוע מהם צער.¹² בתלמוד ובפוסקים נידונה השאלה האם צער בעלי חיים הוא מן התורה או מדברי חכמים,¹³ והעמדה המרכזית בפוסקים מניחה כי מדובר בחיוב מן התורה.¹⁴

2.3.3. במקום צורך אדם: מכמה מקומות בתלמוד ניתן להוכיח כי כאשר צער בעלי חיים עומד מול צורך מצווה או צורך אנושי – צורך זה גובר;¹⁵ ודברים אלו מתאימים לתפיסה שתוארה בסעיפים הקודמים

⁴ ראה למשל את המחלוקת בגמרא במסכת ברכות (לג, ב) ואת הדין על מחלוקת זו בפירוש הרמב"ן על התורה (דברים כב, ו); וכן במורה הנבוכים ג, מח (אך ראה שם ג, יז). ראה עוד דברים רבה (ליברמן) כי תצא א, וכן אצל הרב אשכולי, שם.

⁵ דברים יב, כ–כה. אומנם העמדה המקובלת היא שקודם המבול נאסר על בני האדם לאכול בעלי חיים (סנהדרין נט, ב על פי ההשוואה בין בראשית א, כט לבראשית ט, ג; וראה במפרשי התורה על בראשית א, כט) ויש שהסיקו מכך שאכן יש בעייתיות באכילת בשר – שבעולם מתוקן עתידה להיעלם (הרא"ה קוק האריך בעניין זה. ראה סקירה בעניין זה אצל הרב אלחנן סמט, 'אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה... וכשבאו בני נח התיר להם', עיונים בפרשת השבוע [סדרה שלישיית], תל אביב 2012, בעיקר בעמ' 19–26) מכל מקום, בכל הנוגע לעולם שבו אנו חיים כיום, לא מצאנו בדברי חכמינו התייחסות שלילית לאכילת בשר.

⁶ משנה תורה הלכות יום טוב, ו, יח.

⁷ ראה: תהלים קמה, ט; יונה ד, יא.

⁸ שמות רבה ב, ב.

⁹ בבא מציעא פה, א. ברור ששחיטה מותרת מן הדין, אולם הביקורת כנגד רבי הייתה משום שלא ריחם על העגל. בהמשך מספר התלמוד כי ייסוריו של רבי נעלמו בעקבות מעשה שבו ריחם על חולדות.

¹⁰ בהקשר זה ראה גם שר"ת יהודה יעלה א"ח א קסד שמסביר לאור זאת את המנהג להימנע משחיטה בראש השנה, שכן ביום זה אנו עצמנו זקוקים לרחמים.

¹¹ רבים מהמקורות שיובאו להלן מצויים בחוות הדעת של מחלקת משפט עברי במשרד המשפטים: 'פיטום אווזים' (חוות דעת של המחלקה למשפט עברי, 31.5.2002).

¹² ראה: בבא מציעא לב, א (פריקת משא מבהמה); שבת קכח, ב (העלאת בהמה שנפלה לתוך אמת מים); עבודה זרה יג, א (חיתוך רגלי בהמה).

¹³ מלבד המקורות שצוינו לעיל ראה גם שבת קנד, ב. סקירה של הדעות בנושא זה מצויה בשר"ת עטרת פז א, ג, חו"מ, ט ובאנציקלופדיה הלכתית רפואית (מהדורה שנייה, ירושלים תשס"ו), ערך 'צער בעלי חיים', עמ' 524–526.

¹⁴ ראה: דברי הרמ"א בשר"ע חו"מ, רעב, ט; משנה ברורה שה, סט; קיצור שולחן ערוך (גאנצפריד), קצא, א; שר"ת ציץ אליעזר יד, סח. בין הפוסקים מקובל כי החיוב מן התורה אמור דווקא בצער גדול יחסית, ואילו בצער קטן האיסור הוא מדרבנן. ראה: חידושי אנושי שם (על המרדכי), בבא מציעא לב, ב; שר"ת שבות יעקב ב, קי; שר"ת שבט הלוי ב, ז.

¹⁵ ראו לדוגמה: שבת קי, ב (נטילת כרבלת של תרנגול); עבודה זרה יג, א (קטיעת אצבע של תרנגול כדי למנוע את הקרבנות לעבודה זרה); שם יא, א (קטיעת פרסה של סוס שרכב עליו המלך, לאחר פטירתו, כאות אבל); חולין פה, ב

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

צהר לאתיקה

לענייני אילה בתיה קרסל ד"ר

רחוב המלאכה 9

לוד 71520

טל. 0523286269

פקס. 08-9152280

office@tzohar.org.il

www.tzohar.org.il

המחייבת רחמים על בעלי החיים אך מדגישה את הפער שבינם לבין בני האדם. אכן, ישנה מחלוקת בדבר עוצמת הצורך הנדרשת: ¹⁶ פוסקים לא מעטים מניחים כי די בעוצמה פחותה יחסית, ¹⁷ ורוב הפוסקים סבורים כי אין כל ספק שרווח ממוני מתיר צער בעלי חיים; ¹⁸ אך יש גם פוסקים המחמירים יותר. ¹⁹ חשוב להדגיש שבתעשיית המזון השיקול הכלכלי נוגע הן למגדלים הן לציבור, ובמיוחד לשכבות החלשות אשר זקוקות באופן מיוחד למחירי מזון סבירים. ²⁰

3.3.3. צער גדול וצורך קטן: פוסקים רבים כתבו כי כאשר המעשה הפוגע בבהמה אכזרי וגורם צער גדול, ומאידך אינו צורך משמעותי של האדם, זהו מעשה לא ראוי מבחינה מוסרית – אף שהוא מותר מבחינה הלכתית-משפטית. יש מן הפוסקים שכתבו כי נהגו להימנע ממעשה כזה מחשש לעונש על האכזריות; ²¹ אולם קשה להגדיר את גבולותיו של עניין זה. ²²

4.3.3. אכזריות יתרה וצורך פסול: אף שלדעת רוב הפוסקים מותרת פגיעה בבעלי חיים לצורך האדם, יש להיתר זה שני סייגים. ראשית, כאשר הצורך מזערי, או כזה שניתן לוותר עליו במאמץ קל, ²³ וקל וחומר כאשר הצורך הוא הנאה מגרימת סבל לבעל החיים, הדבר אסור. ²⁴ בקבוצה זו הכליל הרב משה פיינשטיין פיטום עגלי חלב. שנית, יש מן הפוסקים שסברו כי כאשר מדובר באכזריות עזה מאוד, הפגיעה אסורה מן הדין. ²⁵

(הריגת בעל חיים כדי להשתמש בדמו ולהבריא תולעת מן הפשתן). אין צריך לומר שמותר לאדם להשתמש בבעלי חיים למלאכתו: לחרישה, למשא וכדומה (וראה קידושין פב, ב).

¹⁶ מטבע הדברים, המונחים שבהם השתמשו הפוסקים עמומים מעט, וקשה להגדיר גבול ברור בין קטגוריות הצורך השונות. מסיבה זו השתדלנו להביא את הדוגמאות שבהן עסקו הפוסקים.

¹⁷ **ש"ת תרומת הדשן** פסקים וכתבים, קה (המתיר הטלת מום בבעלי חיים כדי ליפותם או כדי לשפר את קולותיהם) והרמ"א פסק כדבריו **בשר"ע** אה"ע, ה, יד; **ש"ת נודע ביהודה** תניינא, י"ד, י (המתיר מעיקר הדין ציד בעלי חיים, אך בצירוף טעם נוסף, וראה עוד לקמן בסעיף 4.3.3); **עזר מקודש** אה"ע ה, יד; **ש"ת שרידי אש** ב, צא. מקור לשיטה זו בדברי הראשונים יש לראות ב**פסקי תוספות** עבודה זרה יא, א וב**חידושי הרמב"ן** שם יג, ב, ד"ה והא.

¹⁸ ראה למשל: **ש"ת עבודת הגרשוני** יג; **ש"ת שבות יעקב** ג, עא; **חידושי חתם סופר** שבת, קנד, ב; **ש"ת מנחת יצחק** ו, קמה ועוד.

¹⁹ יש הסוברים כי לשם ההיתר נדרש צורך משמעותי וכן שלא ייגרם לבהמה צער גדול (ראה: **ש"ת בנין ציון** קח, המבוסס על דברי **הריטב"א** עבודה זרה יא, א, ד"ה עיקור). כמו כן, יש הסוברים שנדרש צורך משמעותי במיוחד כגון רפואת אדם וכבוד המלך (ראה: **ש"ת אמרי שפר** לד, על פי **תוספות** עבודה זרה יא, א, ד"ה עיקר ו**איסור והיתר הארוך** נט, לו; **ש"ת יד הלוי** קצו; **באר היטב** י"ד, כד, ח, בשם **בית הלל**).

²⁰ ישנן סוגיות אתיות נוספות שבהן הרצון להיטיב מוכרח לקחת בחשבון את עלויות יישומו ותוצאותיו. למשל, הטלת חיוב מוחלט על הנגשה עשויה להביא את היזם לחדול מקידום הפרויקט שלו – וכך לא תקודם רווחתו של איש.

²¹ **ש"ת תרומת הדשן** ורמ"א (לעיל הערה 17); **ש"ת מנחת יצחק** (לעיל הערה 18); וכך נראה גם **מספר חסידים** תרסו–תרע.

²² לדוגמה, פיטום אווזים היה נהוג בקהילות רבות בעבר, והמחמרים בעניין זה עשו זאת רק משום חשש טריפה (ראה במקורות המובאים ב**אנציקלופדיה הלכתית רפואית**, לעיל הערה 13, הע' 270, ושם בערך 'עכול, מערכת ה', עמ' 179–181). בתקופה המודרנית הומצאו שיטות פיטום מכאיבות יותר ואלו עוררו מחדש את הדיון, כאשר בהקשר זה היו מן הפוסקים שנטו להחמיר, ראה: **ש"ת יביע אומר** ט, י"ד ג; הרב אליעזר מלמד, 'כשבג"ץ העדיף את האווזים', **בשבוע** 26.10.17) <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/357950>.

²³ ראה: **ש"ת תרומת הדשן** שם (הטלת מום בפרדה שקיים חשש רחוק מאד שתזיק); **ש"ת שבות יעקב** ב, קי (חיתוך עור צוואר בהמה לפני השחיטה כדי להקל עליה, אף שהדבר אינו נהוג); **דרכי משה** י"ד, כג, ז (מריטת נוצות עוף כדי להקל על השחיטה כשאפשר להסתדר בלא זה).

²⁴ ראה: **ש"ת יחווה דעת** ג, סו; **ש"ת אגרות משה** אה"ע ד, צב. לכאורה, הדברים עומדים בניגוד לתשובת ה**נודע ביהודה** (לעיל הערה 17) בנוגע לצייד לשעשוע; ואכן, ב**ש"ת שמש צדקה** י"ד, יח, חלק על ה**נודע ביהודה**. מאידך, ה**נודע ביהודה** הסתמך גם על כך שבהריגה בלבד אין איסור צער בעלי חיים, ובנוסף ייתכן שיש להבחין בין ציד להכאה.

²⁵ **ש"ת שבט הלוי** (לעיל הערה 14). הדוגמה שבה עסק היא השרת עופות, וראה שם שהבין שגם **ספר חסידים** (לעיל הערה 21) סבר שיש באכזריות יתירה איסור גם אם זה נעשה לצורך. ב**ש"ת מנחת יצחק** (לעיל הערה 18) חלק על דברי **שבט הלוי** וסבר שהדבר מותר מן הדין אלא שראוי שלא לעשותו בשל האכזריות הכרוכה בו. ייתכן שהמחלוקת אינה על העיקרון אלא על הגדרת המציאות, כלומר האם אכן מדובר באכזריות יתרה.

ארגון רבני צהר
היהדות של כולנו

צהר לאתיקה

לענין איילה בתיה קרסל ד"ר

רחוב המלאכה 9

לוד 71520

טל. 0523286269

פקס. 08-9152280

office@tzohar.org.il

www.tzohar.org.il

4.3. חילול השם והתקדמות מוסרית בעולם

היהדות מייחסת חומרה רבה לעשיית פעולות שעלולות לגרום לזלזול בקב"ה ובתורתו, ולמחשבה שהתורה או מייצגיה אינם מוסריים – גם כאשר פעולות אלו מותרות מצד הדין.²⁶ בהתאם לכך, אם הנורמה המקובלת בעולם אוסרת (או מגבילה) פגיעות אכזריות בבעלי חיים גם לצורך רווח כלכלי – יהיה מקום להתחשב בשינויים חברתיים אלו. יש להוסיף כי מדבריהם של כמה פוסקים נראה שהגדרות הצורך המתיר והצער המוגזם יכולות להשתנות בהתאם למקובל בחברה.²⁷

5.3. כשרות וצער בעלי חיים

חשוב לציין כי גם אם קובעים שתנאי הגידול של בעלי החיים פסולים, אין בעובדה זו כדי להשפיע על כשרות המזון; שכן הלכות כשרות עוסקות בגוף המאכל ובחומרים שהוכנסו אליו, ואינן עוסקות באמצעי הייצור שלו. אכן, יש מן הפוסקים שסברו כי ראוי להימנע מלתת 'כשרות מהדרין' למזון שהוכן באמצעות גידול אכזרי של בעלי חיים.²⁸

4. מסקנות

1. האתיקה היהודית מכירה בערך ההגנה על בעלי החיים ורואה בו חשיבות; אולם ככלל, בהתנגשות שבין צרכי האדם לבין הפגיעה בבעלי החיים, היא מעדיפה את האדם. צרכי האדם כוללים גם צרכים כלכליים.
2. מעשה הגורם צער רב לבעלי החיים אך הרווח ממנו שולי – מותר מן הדין אולם ראוי להימנע ממנו. כאשר מדובר במעשה אכזרי במיוחד, אנו סבורים שיש לאסור אותו.
3. כאשר קיימת הסכמה בעולם שפרקטיקה מסוימת אסורה בשל עוצמת פגיעתה בבעלי החיים, יש להתחשב בכך.
4. ההכרעה בכל מקרה צריכה להיעשות לגופו של עניין, וחשוב לבחון האם ניתן למצוא דרכים שיצמצמו את הפגיעה הכלכלית במגדלים ובציבור – וכך לאפשר את קידום ההגנה על בעלי חיים.
5. ככל שהצורך משמעותי פחות בעבור האדם (כגון פיטום של אווזים ועגלי החלב), וככל שהפרקטיקה אכזרית יותר – יש מקום רב יותר להגביל אותה.

²⁶ ראה: **משנה תורה** הלכות יסודי התורה, ה, יא; שם, הלכות תשובה, א, ד; **אנציקלופדיה תלמודית** כרך טו, ערך 'חילול השם' (בייחוד סעיף ו).

²⁷ ראה: **שו"ת שבות יעקב** (לעיל הערה 23); **שו"ת אגרות משה** (לעיל הערה 24); וראה גם הרב אליעזר מלמד, 'בעלי חיים להיעזר, לא להתאכזר', **בשבע** (19.10.17) <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/357429>; וכן הרב אליעזר מלמד, 'כשבג"ץ העדיף את האווזים' (לעיל הערה 25).

²⁸ הרב יעקב אריאל, מובא אצל הרב מלמד שם.

